

**Кравцова Т., здобувач вищої освіти, гр.МБ1/1,
Науковий керівник: Березовська Т., к.і.н., доцент кафедри
українознавства**

Миколаївський національний аграрний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ШЛЮБУ В УКРАЇНІ

Витоки особливостей сучасної шлюбно-сімейної поведінки населення кожної країни лежать у відмінностях його історичного розвитку, еволюції його соціокультурної та інституційної систем.

Шлюб і сім'я як багатофункціональні інститути суспільства мають значну інституційну автономію, внутрішню логіку розвитку, яка разом з тим вплетена у тканину історичного розвитку всього соціуму. Розвиток суспільних відносин і відповідна зміна інституційного середовища, економічні умови відтворення населення, соціальна форма організації суспільства, поступові зміни в ментальності народу під впливом трансформації релігійних уявлень, соціальних та моральних норм і правил, взаємодії з ідейними і моральними стандартами інших народів – всі особливості історичного розвитку певного суспільства впливають на систему шлюбно-сімейних відносин, форми, принципи, умови укладання й існування шлюбу.

Еволюція шлюбу в Україні – це органічна складова еволюції інституційної системи, поступових змін соціокультурних ментально-ціннісних засад суспільства на довгому і складному історичному шляху його розвитку.

Дослідження історичної еволюції шлюбу дає можливість не тільки краще зрозуміти демографічну історію, а й вивчити витоки сучасних особливостей матримоніальної поведінки населення України, оскільки постіндустріальна трансформація шлюбу і сім'ї, що спостерігається в усіх країнах західної цивілізації, у кожній країні має свої особливості, свою форму вираження. Динамічність і неоднозначність сучасних процесів у шлюбно-сімейній сфері, у тому числі трансформація інституту шлюбу, обумовлює необхідність більшої уваги дослідників до історичної еволюції цього інституту. Зрозумівши минувшину, ми зможемо передбачити майбутнє, наслідки тих змін, які відбуваються у шлюбі й сім'ї на початку XXI сторіччя.

Представлене дослідження є розробкою у галузі історичної демографії, тобто дисципліни, яка, як відомо, знаходиться на стику демографії і історії. Тому в процесі роботи ми спиралися на праці українських істориків і етнографів щодо історії шлюбу і сім'ї у XVII–XVIII століттях – М. Чубатого, А. Пономарьова, О. Кравець, а також праці співробітників Демографічного інституту Української Академії наук – Ю. Корчака-Чепурківського, П. Пустохода, М. Трацевського щодо шлюбності населення у другій половині XIX – на початку XX століття. Серед українських демографів – наших сучасників слід згадати А. Перковського, який плідно досліджував українську сім'ю XVII–XVIII століття. Однак в цілому сучасна українська демографія не приділяє достатньо уваги історії шлюбу і сім'ї.

Протягом сторіч шлюб був основою сімейної форми організації життєдіяльності населення України. Ми не маємо даних щодо кількості шлюбів в Україні XVII– XVIII ст., однак дослідження істориків, етнографів дають цікаву інформацію щодо соціально-демографічних характеристик шлюбності населення: щодо вікової моделі, умов і правил укладання шлюбів, їх міцності тощо. У цей історичний період шлюбні відносини досить жорстко контролювала громада як представник інтересів суспільства в цілому. У XVII– XVIII століттях відповідно до норм звичаєвого права шлюб являв собою договір двох сторін, посередниками у якому виступали довірені особи. Порядок оформлення шлюбного договору українців, які проживали в різних регіонах, мав різні форми. Найбільш поширеним був договір батьків молодих, який у присутності свідків оформлявся у вигляді письмового (шлюбними листами) чи усного контракту.

Умови укладання шлюбу були досить демократичними як для доіндустріального (аграрного) суспільства. Парубок і дівчина, як правило, знайомились задовго до шлюбу. Тільки заздалегідь домовившись з дівчиною, парубок засилав сватів. Разом з тим обов'язковою була згода батьків. Якщо молоді брали шлюб без їх згоди, вони позбавлялись батьківського благословіння, а в деяких місцевостях – і спадщини. Народ засуджував самовільні шлюби.

Щодо поширеності примусових шлюбів (без згоди молодих), то вони відбувалися досить рідко, хоча щодо цього є різні думки. Так, на думку відомої дослідниці історії української сім'ї Кравець О., звичаєве право українського народу не передбачало обов'язкової згоди молодих на одруження, але здебільшого її брали до уваги. Вибір дружини і самий шлюб за- лежали переважно від волі батьків. Тільки наприкінці XIX ст. молодь, особливо чоловіча, набула певної самостійності у виборі дружини. Разом з тим Пономарьов А., спираючись на архівні дані (наприклад, на положення Книги міської Луцька 1606 р.) вважає, що взаємна згода нареченого і нареченої була обов'язковою умовою шлюбу як українців, так і багатьох інших народів України.

Звичай регламентував вік взяття шлюбу, а також співвідношення віку нареченого та нареченої. У XVII–XIX сторіччях в Україні був поширений ранній шлюб. Одружувались у 18–25 років парубки, а дівчата – у 16–23 роки. Відданицею вважали дівчину, якій минуло 16 років. У багатьох місцевостях України дівчина 20 років вважалася «застарілою». Намагання батьків якомога раніше оженили сина пояснювалось насамперед економічними міркуваннями: сім'я одержувала додаткові робочі руки. А дочку рано віддавали заміж, бо побоювались, що вона залишиться незаміжною («засидиться в дівках»), що за народними поглядами вважалось неприйнятним. Батьки, керуючись усталеними народними поглядами, намагались одружувати дітей у відповідній віковій черговості, тобто молодші жили з батьками доти, поки заміж не виходила старша сестра.

Поступово важливою складовою шлюбу ставало церковне вінчання. За даними М. Чубатого, церковне вінчання стало поширюватись ще за часів

княжої русі–України, однак спочатку лише вищі верстви населення дружилися (вислів М. Чубатого) церковним шлюбом. Лише з середини ХУІІІ століття (у деяких західних областях – з початку ХVІ століття) складовою укладання шлюбу для широких верств населення стало його церковне освячення – вінчання. Однак довгі роки значення шлюбного договору івесілля не зменшувалось. І якщо молоді побралися в церкві, але відклали весілля, вони місяцями не жили разом, аж доки не справляли традиційного весілля. Саме в цей період з'явився шлюб «на віру» – шлюб без церковного вінчання, але хоча б з невеликою церемонією весілля, що пізніше використовували особи, які за церковними канонами не могли вінчатись.

Вчені по-різному характеризують типи шлюбу, поширені в Україні у ХVІІ–ХІХ ст. Так, українська дослідниця сім'ї О. Кравець виділяє два типи шлюбу: звичайний шлюб та «шлюб на віру», який зустрічався переважно в Подільській, Київській, Волинській губерніях, а також у Галичині та на Чернігівщині. А. Пономарьов пише про шлюб по зговору чи сватанню, який відбувався відкрито, за взаємною згодою молодят та їхніх батьків, відповідно до шлюбно-сімейних традицій, звичаїв та ритуалів. Також існував шлюб на віру, про який згадувалось вище, шлюб уводом та шлюб уходом. Шлюб уводом відбувався з викраденням нареченої, але з її згоди, часто без згоди батьків, а також у випадках, коли до нареченої сваталось кілька парубків. Шлюб уходом був досить поширений, і до нього вдавались найбідніші, які не могли оплатити весілля, весільні подарунки тощо.

Хоча шлюб укладали на все життя, траплялись і випадки розпаду шлюбу (розлучення), які, за даними О. Кравець, були рідкісним явищем і здійснювались за обопільною згодою сторін, які розлучались. Вони відбувались на основі спеціального зобов'язання, причому до ХVІІ ст. усного, а пізніше для здійснення розлучення стали складати так звані розлучні листи, спочатку в присутності свідків, а з посиленням впливу церкви – священика. Наприкінці ХVІІІ ст. церква заборонила розірвання шлюбу за народним звичаєм, лише за згодою церковного суду.

Укладання шлюбу у ХVІ–ХVІІІ ст. не означало створення окремого домогосподарства. За дослідженнями А. Перковського, дворище (чи дім, двір) в Україні цього періоду об'єднувало кілька споріднених сімей, оскільки односімейне індивідуальне домогосподарство не змогло б витримати економічне напруження та постійні демографічні втрати, у т.ч. через війни другої половини ХVІІ – початку ХVІІІ ст. Еволюція багатосімейного селянського господарства, зменшення його розміру розпочалися у другій половині ХVІІІ ст. Редукція двору до односімейного господарства на Правобережній Україні стала очевидним фактом у середині 70-х років ХVІІІ ст., а на території Лівобережної і Слобідської України – у 80–90-ті роки цього століття. У той час на цих територіях поширився звичай виділення одружених синів з батьківського господарства. Виділення нової сім'ї відбувалось одразу після одруження або наступного року.

Вже у середині ХІХ ст. найпоширенішою формою сім'ї в Україні була нуклеарна сім'я. За даними В. Тарновського, у цей період не тільки далекі

родичі не зберігали господарської єдності, а й жонатий син звичайно відділяється від батьків, будує окрему хату і запроваджує окреме господарство. Два жонаті брати майже ніколи не жили разом.

Отже, шлюбні традиції українців у XVII–XIX ст. характеризувались значною сталістю, майже не змінювались протягом століть. Норми звичаєвого права щодо віку, моделі, умов шлюбу знайшли відображення в законах держави, повністю узгоджувались з ними. Із кінця XVIII ст. шлюбно-сімейні відносини майже цілком контролювала церква, і це підтримувала держава, було закріплено у шлюбному законодавстві.

Модель шлюбної поведінки українців: висока інтенсивність шлюбності, велике поширення ранніх шлюбів, сезонні коливання шлюбності відповідно до сільськогосподарського та релігійного циклів, поширення моделі «шлюбу на все життя», тобто припинення шлюбу лише у випадку овдовіння – була значною мірою типовою для населення доіндустріального суспільства. І ця модель шлюбності збереглася і в перші десятиліття XX століття, хоча суспільство, яке вже просувалося шляхом індустріалізації, потребувало її оновлення. Однак шлюбне законодавство, побудоване на принципах релігійної моралі, фактично залишалось незмінним до «великого революційного перелому» другого десятиліття XX сторіччя.

Слід зазначити, що і напочатку XXI століття шлюб в Україні зберіг певні традиційні особливості. Населення України характеризується високим рівнем шлюбності, і хоча сучасні цивілізаційні особливості шлюбу – підвищення віку вступу, плюралізація форм шлюбних стосунків – і мають місце в Україні, міжнародні порівняння свідчать, що українці раніше і частіше реєструють шлюб, ніж населення більшості країн Європи. Разом з тим стабільність шлюбу, модель «шлюбу на все життя» відійшла в минуле, і вже багатодесятиліть Україна належить до групи країн з найбільш високим рівнем розлучуваності населення.